

”EN MÆGTIG SANG AF ARBEJDE OG TRIVSEL”

– POVL DRACHMANN OG
DEN REAKTIONÆRE MODERNISME

■ CHRISTIAN EGANDER SKOV

I skriftet *Fortid og Fremtid* fra 1916 skrev den unge forfatter Povl Drachmann om det moderne Danmark, der måtte rejse sig og tilkæmpe sig en plads i den nye tid, som ventede på den anden side af verdenskrigen:

Og vi sejler ind i en mægtig Sang af Arbejde og Trivsel. Den toner fra Cementfabriker og Kridtbrud, fra Broer og Brygger... Dens Klang laaner Farve fra Dannebrog, den smelder i Agterstavnene... inde i Land staar Grupper af taarnhøje Kraner, fra Ladning og Losning, i Larmen fra Fabrikernes Arbejde, der føres ud til en som en rullende Torden... Den løfter sig i det Pust af den store Verden, der staar ind gennem Fjorden, den vokser ved at faa Følge tilbage af danske Varer paa deres Vej udover Jorden, den fylder os med dobbelt Styrke, fordi det her er os, der er ydende, og ikke blot modtagende. Og i denne Kraft rejser sig Rygraden i det nye Danmark...¹

Povl Drachmann huskes næppe af mange og er f.eks. kun omtalt i seneste udgave af *Dansk Biografisk Leksikon* i en sidebemærkning til artiklen om hans far, digteren Holger Drachmann. Men som mangeårig redaktør og skribent med tilknytning til storindustrien og særligt dennes førstemand Alexander Foss var han ikke uden betydning i sin samtid. Og som erhvervs politiker for Det Konservative Folkeparti er han en af mellemkrigstidens oversete innovative ideologer.

Ikke mindst søgte han i den egenskab at redefinere forestillingen om moderniteten. Drachmann betonede således det teknisk-industrielle fremskridt som moderniseringens primære karakteristikon, og han opfattede modernisering som et tegn på nationens vitalitet og livsvilje. Modernitet betød også i en vis forstand opgør. Det var ikke nok at blive ved det bestående: At være moderne var at overskride grænser, bevæge sig ind i den industrialiserede virkelighed og fra fortid til fremtid. Der var desuden tale om et modernitetsbegreb formuleret i skarp polemik mod det, vi kunne kalde en liberal modernitetsopfattelse med rod i op-

¹ Drachmann: *Fortid*, 75.

lysningstiden. Drachmanns ideologiske tænkning var et udslag af reaktionær modernisme.

Nærværende artikel falder i to dele. I første del vil jeg på baggrund af en kort redegørelse for nogle grundlæggende spændinger i modernitetsbegrebet og med udgangspunkt i historikeren Jeffrey Herfs bog *Reactionary Modernism* argumentere for relevansen af begrebsliggørelsen af det reaktionært moderne. Jeg vil i den forbindelse også introducere til hovedtræk i litteraturen om fascismen som et radikalt udslag af en ideologisk position, der omfavner denne reaktionære modernisme.

I artiklens anden del vender jeg blikket mod Povl Drachmann og hans tænkning som et konkret udslag af reaktionær modernisme i en dansk kontekst, hvor Drachmann som toneangivende konservativ politiker søgte at formulere en ny national selvforståelse og en ny, moderne konservatisme, der kraftig understregede den politiske forpligtelse på at sikre dansk industri gennem en aktiv handelspolitik.

MODERNITETENS KOMPONENTER

Modernitetsbegrebet er kendetegnet ved en uundgåelig kompleksitet, og der er gjort mange forsøg på at sammenfatte dets grundtræk. De fleste hæfter sig ved den rolle, som det stadige tekniske fremskridt spiller i moderniteten.² Det kan opfattes som en motor, der bevæger det moderne frem. Efter Weber har det også været normalt hertil at knytte den stadige udbredelse af en såkaldt formålsmæssighed. En sådan bestemmelse af det moderne som den instrumentelle fornufts kolonisering af stadig flere livssfærer indebærer en ikke ringe grad af pessimisme, og det er da også almindelig kendt, at netop Weber karakteriserede moderniteten som et rationalitetens jernbur.³

Men modernitet kan måske også betyde noget andet? I en dansk sammenhæng har idéhistorikeren Hans-Jørgen Schanz gjort gældende, at der her er tale om et amputeret modernitetsbegreb. Modernitet er nemlig også et normativt begreb i den forstand, at det moderne betegner en historisk epoke, hvor en særlig indstilling i og til livet sætter sig igennem. Modernitet er altså bestemt ved fremkomsten og udbredelsen af en verdensanskuelse, der adskiller det moderne menneske fra det før-moderne. I moderniteten gælder det bl.a., at menneskets forhold til sig selv beror på autonomi. Modernitet indebærer således en løbende problematisering af enhver autoritet, der udspringer af historie, tradition eller åbenbaring. Dette forhold afspejler sig igen i menneskets forhold til sine medmennesker samt, ifølge Schanz, i menneskets forhold til religionen.⁴ Overordnet set bliver emancipationen fra enhver autoritet, der knægter den enkeltes autonomi, moder-

2 Se f.eks. Koselleck: *Begreber*, 47

3 Weber: *The Protestant*, 123.

4 Schanz: *Modernitet*, 17.

nitetens definerende imperativ. Hermed har Schanz ikke blot afvist Webers modernitetskritik, der fremhævede formålsrationaliteten. Han har også forholdt sig til det problem, at der i den moderne verden findes eksempelvis politiske bevægelser, der anvender moderne teknologi formålsrationelt til at indfri mål, der ikke umiddelbart er at opfatte som moderne. Schanz opretholder nemlig et klart skel mellem "moderne" og modernitet. Fænomener i den moderne verden, der ikke er udtryk for modernitetens imperativ, er nok moderne, men altså ikke et udtryk for modernitet.

Udover den åbenlyse semantiske forvirring, der opstår, når visse moderniseringsdagsordener – det gælder såvel fascismen som forskellige konservative positioner – hævdes som antimoderne, bliver konsekvensen, at moderniteten skures ren. Den moderne verdens problem kan således aldrig være modernitet, men altid manglende eller utilstrækkelig modernitet. Dermed dølges modernitetens realhistoriske kompleksitet og ambivalens gennem en for entydig begrebsliggørelse af fænomenet. Men som sociologen Zygmunt Baumann minder os om i *Modernitet og Holocaust* har det moderne også en natside: "Det var den moderne civilisations rationelle verden, der gjorde Holocaust tænkelig."⁵ Som alle andre historiske fænomener kaster moderniteten altså skygger. Og for en historiker må en essentialisering af begrebet, der søger at komme uden om dets kompleksitet ved radikalt at løsne det fra sin historiske realitet, være problematisk.

Hvor efterlader det os? Det er værd at pointere, at dette ingenlunde betyder, at vi skal opgive forestillingen om, at der findes en oplysningsmodernitet, som den Schanz identificerer. Pointen her er blot, at denne oplysningsmodernitet har været konfronteret med moderniseringsprojekter, som har søgt at begrebsliggøre det moderne på anden vis og i visse tilfælde helt har søgt at udgrænse oplysningsmoderniteten. Modernitet er således også et kampbegreb, som ideologiske aktører har søgt at forlene med afgjort betydning og udlede politisk handling af. Gennem en undersøgelse af positioner, der traditionelt er blevet opfattet som antimoderne eller som stående i et uklart forhold til moderniteten, kan vi både bidrage til en dybere forståelse af fænomenet modernitet og kaste nyt lys over disse ofte negligerede eller i hvert fald fundamentalt misforståede positioner.

HØJREFLØJENS MODERNE ANTIMODERNISME?

Jeffrey Herfs nyklassiker *Reactionary Modernism* fra 1984 var et forsøg på at undersøge en hidtil relativt upåagtet strømning i Det tredje Rige samt i de fascistiske, højreradikale og konservative kredse, nemlig en såkaldt reaktionær modernisme, der søgte at forsoner den tyske nationalismes romantiske, antimoderne, irrationelle idéer med teknik og teknologi som udtryk for moderne formålsrationalitet.⁶ Bogen var et opgør med den opfattelse, at nazismen skulle være en af-

⁵ Bauman: *Modernitet*, 33.

⁶ Herf: *Reactionary*, 1.

visning af det moderne, hvorved der mellem det nazistiske regimes antimoderne ideologi og faktiske appropriering af moderne teknologi i sit produktionsapparat og krigsindsats ville ligge en uoverensstemmelse, som viste i retning af den nationalsocialistiske ideologis karakter af æstetiserende blændværk og kynisk magtbrynde.⁷ Herf understreger heroverfor, at nazismen netop ikke var antimoderne i sit ideologiske anslag. På trods af megen *völkisch* dyrkelse af bondekulturen og en gennemgående mytologisering af fortiden overhovedet var den ved sine forudsætninger moderniserende, idet den ikke blot accepterede den specifikt moderne formålsrationalitet som et uundgåeligt onde, men omfavnede den som et gode – en kombination, der sammenfattedes i Goebbels prægnante epigram *stählende Romantik*. Med dette begreb kan man sige, at Herf identificerer en særlig variant af den ideologiske formation, som James C. Scott har kaldt autoritær højmodernisme, en særlig "muskuløs" udgave af den almindelige tiltro til videnskaben og det tekniske fremskridt, som både findes på højre- og venstrefløjen.⁸ Hvor Scott fokuserer på, hvordan såkaldt progressive moderniseringsprojekter systematisk er slået fejl, understreger Herf, at fænomenet autoritær højmodernisme også har indvirket på og fundet udtryk i fascistiske, højreradikale og endda konservative dagsordener.

Reaktionær modernisme var reaktionær i den forstand, at den vendte sig mod oplysningsidéerne, principperne fra 1789, og greb til nationalismen i et forsøg på at overskride et kulturelt forfald i et samfund svækket af for megen civilisation.⁹ Den var modernistisk i den forstand, at den fuldt og helt omfavnede den tekniske modernisering. De reaktionære modernister opfattede sig med Herfs ord som "... liberators of technology's slumbering powers, which were being repressed and misused by a capitalist economy linked to parliamentary democracy."¹⁰ Samtidig var den knyttet til litterær modernisme og avantgardisme i kraft af både personsammenfald og tematik, idet den gav sig udslag i ønsket om at bryde igennem, overskride og transcendere normer og konventioner, hvad end de var fæstnet i tradition eller rationalitet.

Gennem indtrængende, analytisk læsning af så forskelligartede skikkelser som forfatteren Ernst Jünger, filosoferne Oswald Spengler og Martin Heidegger, juristen Carl Schmitt, sociologen Hans Freyer og endog fagblade inden for ingeniørfaget viste Herf, hvordan teknologi diskursivt afkoblede oplysningsmoderniteten og civilisationsbegrebet og førtes over i tysk nationalisme gennem indføringen under kulturbegrebet. Teknologi og teknik gik fra at blive opfattet som noget fremmed og uorganisk, et symptom på og en drivkraft bag dekadent civilisation, til at blive opfattet som et udtryk for kulturens livsduelighed. Reaktionær

7 Ibid.: 7.

8 Scott: *Seeing like*, 89.

9 Ang. dikotomien kultur-civilisation se Peters: *Aus Liebe*; Fisch "Zivilisation, Kultur".

10 Herf: *Reactionary*, 12.

modernisme byggede på en æstetisering af teknik som udtryk for en form og en skønhed, der manifesterede et alternativ til en kaotisk borgerlig orden. Teknikken selv ophøjedes til etisk ideal som udtryk for viljebeslutningen til fordel for livet, en eksternalisering af viljen til magt i Nietzsches forstand. Dermed blev den også udtryk for muligheden for at hævde viljens og dermed det politiskes primat over markedet. Den autoritære stat, der med myndighed hævdede dette politikens primat, blev derfor en følge af den reaktionære modernisme.

FASCISMENS ALTERNATIVE MODERNITET

Selv om reaktionær modernisme ikke er et specifikt fascistisk fænomen, er det særligt i fascismeforskningen, at erkendelsen af fænomenets relevans er slået igennem. Den britiske historiker Roger Griffin dagsordensættende *The Nature of Fascism* fra 1991 understreger dette. I sit opgør med en inflatorisk brug af fascismebegrebet søgte Griffin at identificere en ideologisk kerne i fascismen. Nærmere bestemt udlagde han fascismen som "a genus of political ideology whose mythical core in its various permutations is a palingenetic form of populist ultranationalism".¹¹ Opmærksomheden samler sig her om fascismens såkaldt palingenetiske karakter. Med sin neologisme fremhævede Griffin fascismens genuint revolutionære karakter, dens ønske om at bryde med det bestående og skabe en radikalt ny orden. Selvom *palin genesis* etymologisk set betyder genfødsel, er her ikke tale om at vende tilbage, for pointen er, at fascismen tværtimod er radikalt futurisk.¹² Også den israelske historiker Zeev Sternhell har med stor vægt peget på fascismens revolutionære, futuriske karakter og knyttet dette sammen med en eksplicit teknisk moderniseringsbestræbelse, der blandt andet havde til formål at underordne økonomien politikken og staten. Fascismens historie var på mange måder, ifølge Sternhell, netop historien om en moderniseringstrang, et ønske om fornyelse og tilpasning af nedarvede politiske systemer til den moderne verdens vilkår.¹³

Tilsvarende beskriver den amerikanske fascismeforsker Stanley G. Payne fascismen som en eksplicit moderne og moderniserende ideologi, og han gør også opmærksom på, at fascismens ambition om at opbygge en ny, "moderne kultur" og en ny autoritær national stat knyttede an til en økonomisk tænkning, der ville eliminere storkapitalens autonomi og underordne den statsmagten samt gennemføre en hastig teknisk moderniseringsproces.¹⁴

Andre forfattere kunne nævnes, men hensigten her har kun været at vise en fremherskende tendens i forskningen til at omfavne den erkendelse af fascismen

11 Griffin: *The nature*, 26.

12 Ibid.: 32ff.

13 Sternhell: *Neither right*, 28.

14 Payne: *A History*, 11.

som et moderne fænomen, der lå i Herfs begrebsliggørelse af reaktionær modernisme.¹⁵

REAKTIONÆR MODERNISME OG MODERNITET

På et afgørende punkt synes den moderne fascismeforskning at sprænge rammerne for Herfs diskussion i *Reactionary Modernism*. For Herf skrev ikke kun op imod fremstillingen af nazismen som antimoderne, *Reactionary Modernism* var også en problematisering af Adorno og Horkheimers klassiske Hegel-marxistiske modernitetskritik i *Oplysningens dialektik* fra 1944, ifølge hvilken moderniteten præges af en negativ dialektik mellem oplysning og myte, der kort fortalt betyder, at oplysningstænkningen er svanger med sin egen undergang. Over for denne pessimistiske vurdering af moderniteten hævdede Herf en klassisk *Sonderweg*-tese: Nazismen var ikke et resultat af oplysningens dialektik, men af oplysningstænkningens manglende gennemslagskraft i en specifik tysk kontekst. Det var ikke moderniteten, der skabte Det tredje Rige og Holocaust, men derimod den specifikke, mangelfulde moderniseringsproces i Tyskland.¹⁶ Gennem identifikationen af en særlig reaktionær modernisme ville Herf med andre ord redde det, som er her er kaldt oplysningsmoderniteten, fra en modernitetskritik, der hævdede Det tredje Rige som en afsløring af modernitetens egentlige beskaffenhed.

En følge heraf bliver, at hvor Herf på den ene side gør op med dikotomien moderne-antimoderne i sin analyse, fastholder han samtidig den reaktionære modernisme som et paradoks.¹⁷ Såvel Sternhell som Griffin og Payne opererer derimod med en dybere forbindelse mellem moderniteten og fascismen. Længst går måske Payne med sin kortfattede konstatering, at fascismen var "... a direct by-product of aspects of the Enlightenment, derived specifically from the modern, secular Promethean concepts of the eighteenth century."¹⁸ Roger Griffin har for sin del uddybet analysen af fascismens modernitet i *Modernism and Fascism* fra 2007, der undersøger fornemmelsen af at stå i et tidehverv, på tærsklen til en ny tid, i de fascistiske bevægelser og regimer i Italien og Tyskland. Han angriber bl.a. med udgangspunkt i litteraten Peter Osbornes studie over litterær modernisme, *Politics of Time*, forestillingen om, at der skulle ligge en uforløst spænding mellem det reaktionære og det moderne i den fascistiske ideologi.¹⁹ Fascismen er, ifølge Griffin, slet og ret en form for en form for politisk modernisme.²⁰ Altså en politisk form af den strømning, der prægede dele af åndslivet fra sidste halvdel af det 19. år-

15 Der er en omfattende forskningsoversigt i Payne: *A History*, 472-486.

16 Herf: *Reactionary*, ix, 230ff.

17 Ibid.:3.

18 Payne: *A History*, 8.

19 Griffin: *Modernism and Fascism*, 32,177ff.

20 Ibid., 181.

hundrede og frem. Modernismen var en diffus kulturel kraft skabt af hvad Griffin beskriver som:

the dialectics of chaos and (new) order, despair and hope, decadence and renewal, destruction and creation, manifesting itself in countless idiosyncratic artistic visions of how new representations of reality could act as the vehicle to revitalize ignored or forgotten principles of a redemptive vision of the world, and even help it regenerate itself socially and morally²¹

Den her konstaterede dialektik er igen afledt af moderniteten som sådan. *Fascism and Modernism* rummer ikke et selvstændigt forsøg på at definere det moderne, men læner sig op ad blandt andre Baumann, Weber og ikke mindst religionssociologen Peter Bergers udlægning af modernitet som tabet af et fælles samfundsintegrerende *nomos* funderet i religionen. Modernitet forstås således bredt som de subjektive og objektive konsekvenser af moderniseringsprocessen som samfundsmæssig kraft: en række forbundne og selvforstærkende ideologiske, politiske, kulturelle, sociologiske, institutionelle og teknologiske udviklinger, som medfører en forandring i menneskers materielle livsbetingelser såvel som verdensanskuelser.²²

Den afgørende pointe består i erkendelsen af modernitetens heterogene, eller med Baumanns ord ambivalente, karakter. Modernitet er ikke et fænomen, der blot er knyttet til, eller lader sig reducere til én ideologisk position – oplysningsmodernitet – men er først og fremmest en overordnet epokal situation, der åbner muligheden for flere indbyrdes modstridende og ofte gensidigt udelukkende ideologiske visioner. Reaktionær modernisme er ikke et udslag af mangelfuld modernitet, men en variation over en specifikt moderne, kulturel eller ideologiske position.

Denne erkendelse åbner døren for en nøjere, historisk-empirisk undersøgelse af de forskellige måder, hvorpå modernitetsbegrebet er søgt udlagt og knyttet til konkrete politiske projekter. Samtidig betyder dette, at man kan vinde meget ved at opgive forestillingen om deres reaktionære og antimoderne karakter i analysen af forskellige højrepositioner. Kun ved at undersøge dem som specifikt moderne fænomener, ideologiske projekter orienteret mod det endnu ikke realiserede, kan vi overhovedet forstå sådanne alternative moderniseringsdagsordeners historiske og aktuelle tiltrækningskraft såvel i Vesten som uden for.

KONSERVATISME OG MODERNITET

Selv om der i de senere år har været en svagt voksende opmærksomhed på de moderniseringsdiskurser, som konservatismen historisk har knyttet an til, kan

²¹ Griffin: *Modernism*, 54.

²² Ibid: 45,47.

det ikke undre, at undersøgelsen af reaktionær modernisme i første omgang har fundet sted inden for fascismeforskningen. Som politisk ideologi er konservatismen i udgangspunktet kritisk over for modernitetens adskillelse af erfaringsrum og forventningshorisont som betinget af den stadige tekniske udvikling.²³ Umiddelbart forventer vi altså i højere grad reaktion end modernitet, når vi tænker på konservatisme.

Der findes da også markante eksempler på konservativ teknologi- og teknikkritik i mellemkrigstidens Danmark. Forfatteren Jacob Paludan opfattede det moderne som vold mod menneskets natur.²⁴ Helge Rode beskrev det moderne menneske som et mekaniseret objekt uden åndelig dybde, "... mekaniske Dukker, snurrige Smaadele af det store Legetøj, fikse Bagateller ...".²⁵ Og han var blot en af de konservative stemmer, der i 1920'ernes såkaldte livsanskuelsesdebat gav en sådan modernitetskritik mæle. Men kritikken var ikke begrænset til skønånder som Paludan og Rode. I 1917 beskrev Det Konservative Folkepartis socialkonservative chefideolog, Arnold Fraenkel, inspireret af den tyske industriførste og filosof Walther Rathenau, en truende *samfundets mekanisering*, hvor "... Personligheden gribes og svækkes, indtil Mennesket er en Maskindel".²⁶ Teknik- og modernitetskritik var således ikke ukendt for mellemkrigstidens konservative. Men kritikken var langt fra enerådende, tværtimod faktisk.

Blandt de konservative, der i industrien så en mulighed for at et lille land kunne blive større, var det en anden sag. Toldpolitikeren Povl Drachmann var det klarreste eksempel på, at konservative ikke behøvede at opfatte teknik som symptom på forfald, men også kunne opfatte den som svaret på et kulturelt forfald.

Drachmann var en centralt placeret toldpolitiker, der stod i spændingsfeltet mellem partipolitik, ideologi og industrielle interesser. Særligt var han knyttet til storindustriens førstemand, Alexander Foss, som sammen med ØK's H.N. Andersen og Landmandsbankens Emil Glückstadt udgjorde den absolutte elite inden for dansk erhvervsliv i årene før 1920. Drachmann var sekretær for *Tidsskrift for Industri*, der var *Industriraadets* officielle organ, og virkede samtidig som Alexander Foss' tætte personlige medarbejder. Han spillede bl.a. en hovedrolle i Foss' forsøg på at gøre op med venstrefløjen i Det Konservative Folkeparti, der efter sin stiftelse i 1915 blev præget af et voldsomt opgør mellem storindustri- og middelstandsfløj.²⁷ Også efter at Foss i 1920 var blevet sat ud af spillet som følge af en blodprop i hjernen, agerede Povl Drachmann bindeled mellem industrien og Det Konservative Folkeparti. Han blev således indvalgt i Folketinget samme år og sad der frem til sin død i 1941. Her virkede han som erhvervspolitiker og agiterede for

23 Skov: *Den nye tid*, 20ff.

24 Paludan: *Feodor*, 8.

25 Rode: *Paa Pladsen*, 19.

26 Fraenkel: *Politisk*, 162.

27 Fink: *Storindustri*, 61.

industriens interesser, særligt markerede han sig som den fremmeste forkæmper for en aktiv handelspolitik, hvor industriens hjemmemarked skulle beskyttes af høje toldmure. Som politiker, skribent og organisationsmand blev han i den brydningstid, konservatismen befandt sig i, en af dem, der var med til at definere dens indhold. Jeg vil i det følgende vise, hvordan reaktionær modernisme var et afgørende tema i Drachmanns virke som skribent og ideolog.

TEKNIKKENS PERSPEKTIVFORLÆNGELSE

Det er muligt, at Drachmann havde arvet nogle af faderens litterære ambitioner. I hvert fald forfattede han med en række bøger: typisk stærkt programmatisk skønlitteratur, der udtrykte hans opvurdering af teknikken som udtryk for en sundere modernitet, hinsides det liberale forfald. Denne higen efter det sandt moderne og hans afvisningen af en restaurativ konservatisme kom til udtryk i skriftet *Fortid og Fremtid* fra 1916, en slags samfundsfilosofisk essay. Her skrev han: "Fremtid skal være vort Løsen, fremefter maa vi se, og fremad maa vi stile."²⁸ Folket skulle ikke slæbe rundt på sin fortid som en snegl med sit hus, ikke være bange for at bryde nye baner. Nationen var ikke en begrænsning, men et udgangspunkt, der rettelig forstået fordrede ekspansion. "Nutidens Arbejde", skrev han, "er andet og mere end Røg, Spektakel og Snavs, som saa mange herhjemme endnu er tilbøjelig til at mene. Det er Vejen mod større Linier og Tanker, der forlænger vore Perspektiver ud over Kloden."²⁹ Dette betød, at teknikken havde forandret, ja, forædlet arbejdet, således at dette nu forbandt sig med en perspektivforlængelse og en horisontåbning. Gennem det industrielle arbejde og produktion skabtes et større Danmark. Teknikken skabte derved et rum, hvori nationen kunne finde udløsning for sin ekspansive vilje.

Skriftet var at opfatte som et indlæg i en længere debat, der var begyndt i tiden før verdenskrigen, om hvor vidt Danmark var et landbrugs- eller industri-land. Det var Alexander Foss, der havde indledt denne debat med et foredrag, hvor han argumenterede for, at landbruget ikke bød Danmark nogen fremtid. Kun gennem de beskæftigelsesmuligheder, der lå i industrien, kunne befolkningsoverskuddet beskæftiges og ernæres.³⁰ Hvor Foss var konkret og næsten teknokratisk i sin argumentation, var Drachmann lyrisk. Og Foss hævdede da også på et tidspunkt, at lyrikken kunne tage magten fra Drachmann.³¹ Han søgte at hævde den tekniske modernitet som noget med det danske folks natur samstemmende, at vise industrien som et udslag af folkets eksistensvilje, og betone den i teknikken iboende mulighed for at potensere viljen og dermed mennesket.

28 Drachmann: *Fortid*, 57.

29 Ibid: 50.

30 Foss: *Danmark som*.

31 Se f.eks. Fink: 'Dagbladet' 1977

Opvurderingen af teknikken bliver tydelig allerede ved valget af protagonister i Drachmanns tidlige skønlitterære forfatterskab. I bøger som *Kraft* (1912), *Gennembrud* (1914) og *Kampens Mænd* (1916), var de alle ingeniører og entreprenører, handlekraftige mænd, der bemestrede teknikken og derigennem udøvede naturbeherskelse. Her var tale om en næsten vitalistisk dyrkelse af entreprenøren i schumpetersk forstand som den, der gennem sit virke ikke blot bekræfter det bestående, men bryder nye baner for det økonomiske – og sociale – liv.³² I *Gennembrud* skal hovedpersonen Tollef Gran således bygge en dæmning, der skal sikre energi til en stor nitratfabrik i en nærtliggende by. Ved romanens dramatiske højdepunkt, hvor dæmningen er blevet bygget, slår naturen igen, da en enorm vårflom – vildflommen – truer med at ødelægge alt, hvad Gran har skabt. Dog bremses den og tæmmes i sidste ende – naturligvis – af ingeniørens snilde og tekniske kunnen.³³

Det ligger heri, at naturbeherskelsen virker tilbage på det menneske, der behersker naturen. Som det moderne arbejde bevirkede en forlængelse af folkets perspektiv, forstørres mennesket her i mødet med teknikken. Således beskrives f.eks. en fabrik i *Kampens Mænd*: "Her var Kræfter sat i Bevægelse saa gigantiske, at de naar de først var i Gang, krævede det overmenneskelige ogsaa af dem, der var deres Vogtere og Herrer. Her voksede Mennesker ud over deres Grænser og Natur ..." ³⁴ Enhver tale om fremmedgørelse, udslettelse af personligheden eller samfundets mekanisering er her skubbet til side til fordel for betoningen af den mulighed, teknikken åbner for at lade menneskets livsvilje og skaberkraft overskride de af naturen fastsatte grænser og materialisere sig i et selvforstærkende teknisk og moralsk fremskridt – omend af en ganske anden karakter end vi kender det fra oplysningsmoderniteten.

KRITIKKEN AF DEN LIBERALE MODERNITET

Når Drachmanns visioner ikke blot kan opfattes som en form for almindelig fremskridtsoptimisme bestyrket ved teknikfascination, skyldes det netop Drachmanns forestilling om den i teknikken iboende mulighed for at etablere en alternativ modernitet. Han opererede med en karakteristisk opdeling af det moderne i henholdsvis en livsfremmende, kreativ og formgivende del, eksemplificeret ved industriens nyttiggørelse af naturen, og på den anden side det moderne som decadence, vankelmod, svaghed, opløsning og ikke mindst hedonisme – værdier, som stod i skarp kontrast til den ubøjelige nøgternhed, som Drachmanns næsten asketiske ingeniørprotagonister personificerede.

I *Kampens Mænd* gjorde han denne moderne habitus' bo op med tydelig adresse til Det moderne Gennembrud og brandesianismen: "Ja, de havde brudt ned,

32 Schumpeter: *Capitalism*, 132.

33 Drachmann: *Gennembrud*, 228.

34 Drachmann: *Kampens*, 48.

men de havde ikke haft Materiale til at bygge op i Stedet. Nu var det som om de rugede skinsygt over de Ruiner, hvor de herskede. En stille, vedbendtilgroet Fortidsverden var deres Rige ...³⁵ Det moderne i den forstand, som det kom til udtryk, hvor brandesianismen havde sat sit præg, var altså udtryk for noget goldt og livsforladt, noget dødt, der skulle ryddes af vejen, for at fremtid kunne gro.

I *Fortid og Fremtid* udfoldede Drachmann sin analyse: Verdenshistorien var ikke drevet af ånd, men derimod af det tekniske fremskridt. Historiens motor var den "gradvist virkende materielle Omformning af Samfundet".³⁶ Dette havde været den egentlige drivkraft bag frihedsideerne og havde frigjort mennesket fra autoritetens tvang og troen på overnaturlige kræfter. Drachmann forstod dette fremskridt som et, hvor de videnskabelige klarlæggelser gradvist havde fortrængt erfaring og empiri, dvs. troen på tradition. Karakteristisk for Drachmann lå der i denne fortrængning af erfaringen ikke i sig selv et faremoment.³⁷ Det skyldtes, at erfaringens vished ikke afløstes af den blinde famlen efter utopiens kroniske uvished, men af den formålsrationelle handling, bestemt af prognosens vished om det kommende. Sagt på en anden måde åbnede netop naturbeholdersen og den dertil knyttede formålsrationalitet en ny forventningshorisont, den egentligt moderne, et tredjepunkt og et alternativ til såvel traditionens tvang som til den liberale modernitets dekadens og utopisme.

Som grundlag for Drachmanns omvurdering af det moderne lå altså et forsøg på at omtolke relationen mellem begreberne *ånd*, *arbejde* og *modernitet*. *Arbejdet* optræder hos Drachmann som et udtryk for livsviljen, mens den ånd, der ikke står i relationen til livets bejaelse gennem naturbeholdersen, kommer til at betegne en perversion af livsdriften, som forkrøbler mennesket. I *Gennembrud* er skurken den romantiske sværmer, digteren Eivind Opdahl, der modsætter sig dæmningsprojektet og udvikler en allerede fra begyndelsen forkvaklet betagelse af den kvindelige hovedperson Maja, om hvem han karakteristisk siger: "... hun var Dalen, hun var Norge selv, ja netop Norge, det uberørte, det evig rene, som de nu vilde lave om, vilde paatvinge nye Skikke, nye Former, ny Tid."³⁸ Opdahl er ægtefødt søn af modernitetens åndelige habitus. Men han er også et plaget menneske, hvis modernitet, teknik- og livsangst giver sig udslag i såvel socialisme, ultranationalisme som antisemitisme – men måske frem for alt i handlingslammelse. Han er blegsotspoeten, hvis overbevisninger aldrig kan manifestere sig i et konkret virke for nogen sag, men altid må tone ud i ynkelig futilitet.³⁹ Ånd uden forbindelse til arbejdet og viljen.

35 Ibid: 116.

36 Drachmann: *Fortid*, 23f

37 Ibid: 10.

38 Drachmann: *Gennembrud*, 140.

39 Ibid: 69.

IMPERALISMENS TIDSALDER

Når Drachmann fejrede entreprenøren, der bekræftede livets og arbejdets grundlov ved at bryde nye veje, var det ikke udtryk for en konservativ traditionalists forsøg på at forsonen den rivende udviklingshastighed i et moderne industrisamfund med erfaringsrummet. Drachmann lagde nemlig samtidig grunden for det håb til *palingenesen*, der kendetegner den reaktionære modernisme: I kraft af den tekniske udvikling stod verden og Danmark, ifølge Drachmann, på tærsklen til en ny postliberal tidsalder, som Drachmann i *Fortid og Fremtid* kaldte Imperialismens tidsalder. Han beskrev denne tidsalder i hegelianske termer som en syntese, der skulle forlige det liberale samfunds modsætning mellem individ og samfund i kraft af et nyt, organisk statsbegreb, under hvilket del og helhed forsonedes. Individet skulle så virke for det heles vel samtidig med, at helhedens storhed skulle reflekteres i individet.⁴⁰ Og at imperialismen nu magtede at forløse historien, skyldtes, at "det nye Princip i sandeste Forstand bunder i selve de Love, der er bestemmende for menneskeligt Liv".⁴¹ Drachmann henførte noget dunkelt disse love til en *verdenskraft*, en virkelighedens grundlov, der tilsagde, at verden som objekt i sig selv fordrede at blive omsat til kraft gennem teknikken. Pointen er, at der med overgangen til den nye tid ville komme overensstemmelse mellem virkelighedens grundlov og de politisk-økonomiske strukturer.

Bevæger vi os fra det spekulative til det idépolitiske plan, lå der i konstateringen af imperialismens tidsalder et krav om omfavnelsen af en økonomisk nationalisme. Drachmann registrerede med imperialismebegrebet det samme tidehvert, som den konservative, svenske statsfilosof, Rudolf Kjellén samtidig havde slået fast med noget større virkning med sin indflydelsesrige afhandling *Staten som Livsform*. Kjellén fik således stor indflydelse på tysk geopolitisk tænkning i mellemkrigstiden, bl.a. fordi han havde formuleret en post-liberal og anti-individualistisk statstænkning, som også pegede i retning af en fremtid, hvor de enkelte stater skulle arbejde på at blive autarke økonomiske systemer gennem etableringen af lukkede økonomiske storrum.⁴² Også Drachmann tog tanken om de lukkede, økonomiske storrum op i *Fortid og Fremtid*. I al væsentlighed blev det dog ikke imperialismens tidsalders imperialistiske konsekvenser, men derimod dens konsekvenser for dansk told- og erhvervspolitik, der kom til at optage ham efterfølgende. Det skyldtes vel i høj grad Danmarks ringe muligheder for en egentlig imperiepolitik – et faktum, der dog ikke forhindrede, at en gruppe yngre radikalkonservative i bevægelsen *Det Unge Danmark*, anført af senere udenrigsminister Ole Bjørn Kraft og senere økonomiprofessor Max Kjær-Hansen og stærkt inspireret af Drachmann, tog tanken om en dansk rigspolitik op et par år efter.⁴³

40 Povl Drachmann: *Fortid*, 9.

41 Ibid: 14

42 Skov: *Den nye*, 81f; Kjellén: *Staten*, 38-40.

43 Skov: 'Radical Conservatism', 67-88.

Skal vi forstå den politiske betydning af analysen, ligger den i, at Drachmann hermed kunne hævde en protektionistisk økonomisk politik som både ideal og nødvendighed: Reelt set var der for det folk, der ville bestå, ingen anden mulighed end at industrialisere og modernisere. Dette krævede først og fremmest et opgør med den liberalisme, der ikke havde andet svar på den nye tid og dens store krav end at læne sig tilbage og se sit "eget Lands Virksomheder blive pillet ud en efter en – og knust", af andre stater, der havde forstået tidens og virkelighedens grundvilkår.⁴⁴ Afgørende var det også, at denne bevægelse ud over den liberale *status quo* for Drachmann samtidig var en bevægelse tilbage til det egentligt og autentisk danske:

... vi maa tilbage til det, der har skabt os, Havet, der bunkede sine Skaldyr op og skabte vort Land, Havet, der har givet os Liv ved sine milde Vinde og sin Frodighed. Og vi maa vende tilbage til alt det, der er det virkelige i os, vi maa tilbage til Skibene. Vore Forfædre viste os Vejen. De blev store i Kraft af Havet, vi har svigtet det. Vi er Skibenes Folk, hele vor Karakter er gyngende: Uro, Storm, Salt.⁴⁵

Drachmann beskrev her vendingen fra landet til havet, fra det indre til det ydre og fra lilleputmentaliteten til besindelsen på nødvendigheden af at være til stede i verden. Dette var den diskursive kamp mellem liberalisme og konservatisme, mellem landbrug og industri, oversat til en fortælling om fortid og fremtid og ikke mindst om det danske folks nationalkarakter. Landbruget, liberalismen og det politiske system videreførte fortællingen om Danmark som et lidet, fattigt land, der lukkede sig om sig selv. Industriens fortælling var om det folk, der drog ud i verden og underlagde sig den i erkendelse af den nye tids vilkår og i pagt med folkets egentlige karakter. I Drachmanns reaktionære modernisme var omfavnelsen af den tekniske modernitet netop en måde at bjærge en sandere national identitet.

FRA VISION TIL VIRKELIGHED?

Konstateringen af den reaktionære modernisme som et afgørende element i Drachmanns forfatterskab rejser flere perspektivrige spørgsmål til den politiske konservatismes historie i mellemkrigstiden og dens forbindelser til de idéstrømninger, der prægede det europæiske højre i samme periode: Først og fremmest må vi spørge i hvilket omfang, denne tænkning gjorde gældende i dansk konservatisme som helhed? Og i det omfang, at den overhovedet gjorde sig gældende, hvordan blev den reaktionære modernisme så oversat til politiske visioner og konkret politik? Og angående Drachmann, hvordan måtte han personligt stille sig til de nye strømninger og lokketonerne fra den europæiske fascisme i den pe-

44 Drachmann: *Kampens*, 23f.

45 Ibid: 141.

riode, han var aktiv politiker? Ingen af spørgsmålene lader sig udtømmende besvare her, men det er dog muligt at skitsere nogle linjer, der antyder, at der var en forbindelse mellem Drachmanns forfatterskab og politiske virke.

I mellemkrigstidens konservative, politiske landskab spillede Drachmann på én gang en tilbagetrukket og vigtig rolle. Således havde han jo været et af Alexander Foss' vigtigste redskaber i kampen om partiets kurs frem til 1920. Han var tæt knyttet til partiets politiske leder 1922-1928, Victor Pürschel, som han assisterede i dennes – noget oversete – forsøg på at skabe en moderne konservativ platform.⁴⁶ Endelig var Drachmann gennem hele perioden meget tæt knyttet til *Industriraadet* og blev som sådan en slags repræsentant for denne interessegruppe, særligt inden for erhvervs- og toldpolitik. To forhold er i den forbindelse vigtige at notere sig.

For det første blev netop toldpolitikken central for Det Konservative Folkeparti i løbet af 1920'erne. Den gik i årene 1922-1927 fra at være blot ét politikområde blandt flere til at blive det væsentligste udtryk for den politiske bestræbelse på at redefinere en politisk konservatisme i krise. Denne krise bestod i, at den fornyelse som partistiftelsen i 1915 havde været udtryk for, var udeblevet. Partiet blev styret af gamle forsigtige mænd som proprietær Emil Piper og bagermester Johannes Pitzner og var efterhånden låst fast i et næsten underdanigt forhold til Venstre. I 1922 blev den 45-årige, dvs. relativt unge, Victor Pürschel imidlertid folketingsgruppens formand. Selvom Pürschel oftest fremstilles som den gammelkonservative modstander af Christmas Møller og folkestyret i al almindelighed eller som absolut ufolkelig,⁴⁷ varslede dette et nybrud – om end i det små. For Pürschel var ingenlunde liberalismen venligt stemt og ønskede, ligesom senere Christmas Møller, et mere jævnbyrdigt forhold til Venstre. Dette blev Povl Drachmanns glansperiode. I tæt samarbejde med Pürschel søgte han at markere Det Konservative Folkepartis selvstændighed på erhvervs- og toldpolitikken, og et stykke hen ad vejen var det en succes. I hvert fald var den industrivenlige toldpolitik sandsynligvis udslagsgivende for, at partiet i 1926 fik det bedste valg hidtil med 20,6 procent af stemmerne, et resultat, som først blev overgået i besættelsestidens parentetiske folketingsvalg i 1943. De forskellige toldpolitiske tiltag satte partiet i stand til at hævde en arbejdervenlig linje. Man kunne nu love at beskytte danske arbejdspladser mod udenlandsk konkurrence, og samtidig var man i stand til at artikulere en moderniseringsvision, hvor det urbane og industrielle fremhævedes som – i det mindste – ligeværdigt med det endnu økonomisk og ideologisk dominerende landbrug. Toldpolitikken blev altså udgangspunktet for det første egentlige forsøg på at realisere de aspirationer, der var indeholdt i betegnelsen *folkeparti*.

46 Christmas-Møller: *Christmas*, b.I, 12.

47 Sådan lød nekrologen i Politiken i hvert fald. Se oversigten i Rasmussen: *Victor Pürschels*, 22-24.

Dermed blev, for andet, toldpolitikken hos Drachmann og Det Konservative Folkeparti det vigtigste, konkrete politiske udtryk for det reaktionært moderne: En nationalt inspireret økonomisk politik, der vendte bunden i vejret på liberale doktriner om *laissez faire* for at bygge et Dannevirke, bag hvilket den industrielle modernisering af økonomi og samfundsliv kunne skride frem. I en forstand var der naturligvis tale om banal interessepolitik. Men linjen kan ikke forstås som ren og skær opportuniste. Toldpolitikken var indlejret i en ideologisk kontekst, hvor den hyppigt blev legitimeret i kraft af det reaktionært moderne. Samtidig indgik den i en kontekst, hvor den fremmede en modernisering af dansk konservatisme ad andre linjer end dem, som Christmas Møller senere ville følge. Særligt er det her afgørende, at toldpolitikken markerede et skel til Venstre, der både udtrykte en kritik af Venstres tilbageskuende, agrare interessepolitik såvel som af dets doktrinære liberalisme.

Det principielle anliggende i Drachmanns toldpolitik anes i hans skarpe kritik af Venstre-regeringen, da den i 1922 søgte at regulere et midlertidigt kriseværn for tobaks- og skotøjsindustrien i frihandelsvenlig retning:

Det er selvfølgelig muligt, at et eller andet Yndlingsprincip er traadt for nær, men saa langt ud i Mangel paa Samfundssolidaritet eller national Fællesfølelse – er vi vel heller ikke kommen, at man bekæmper en Ordning, der gavner det, den skal gavne, og ikke skader det, som den ikke maa skade, blot fordi man ikke kan lide dens Benævnelse.⁴⁸

Dette var, i al stilfærdighed, en grundlæggende afvisning af liberalismens økonomiske tænkning – og faktisk af liberalismen i det hele taget som en idé, der, fordi den var løsrevet fra tid og sted, ikke ville tage den foreliggende virkelighed og dens krav og nødvendigheder i betragtning. Dette var ikke blot et interessepolitisk sammenstød, men også en tidlig ideologisk konflikt mellem et stadig mere liberalt Venstre og en reformuleret, liberalismekritisk og stærkt national konservatisme.

Interessant i denne sammenhæng er det, at Drachmann i den efterfølgende offentlige debat af Venstre-pressen blev tvunget til at forholde sig til sit eget skrift *Fortid og Fremtid*, og lige så interessant stod han som ansvarlig og toneangivende erhvervspolitiker stadig ved:

... i en forvirret og tøjlesløs Tid [1916] at have rettet en Appel til min Nation om at kaste den evindelige Mistillid til sig selv, Smaalighed og indbyrdes Skinsyge over Bord til Fordel for en ny og stoltere Aand. Naar alt kommer til alt, er min Agitation for en aktiv Handelspolitik intet andet⁴⁹

48 *Rigsdagstidende – Forhandlinger i Folketinget, 1922-1923*, sp. 669; *Jyllands-Posten*, 27.10.1922, s. 5;

49 *Nationaltidende*, 18.11.1922, s. 6.

Drachmann stod ikke blot ved ånden i sin bog og hævdede sin aktive handelspolitik i forlængelse af bogens synspunkt, men sluttede også af med at hævde en udlægning af samtidens karakter, der var som taget ud af forfatterskabet. Han henviste således til, at det danske folks årtusindgamle selvhævdelsestrang nu måtte manifestere sig også i det økonomiske liv "... *Thi Verden har erklæret os Krig, og vi maa tage den*".⁵⁰ Det frie marked var ikke længere en realitet, i den nye tid fandtes kun nationalstater, der indgik politiske aftaler med hinanden i forsøget på at sikre sig selv. Talen var et ekko af *Kampens Mænd*, hvor Drachmann havde konkluderet, at verdenskrigen havde forvandlet staterne til krigsmaskiner. Freden ville blot gøre dem til "Fredsmaskiner, afgrænsede Organismer med alle enkeltled bestemt af det Heles Formaal og med ren Gang." Seglet var altså sat for den gamle liberale ordens grav. Og krigen var samtidig "Individualismens Ligbegængelse." Den nye tid gik i takt; hele verden var, med Drachmanns ord, ude at marchere og der var overhængende fare for, at de store nationer ville trampe lige lukt hen over Danmark – hvis man da ikke netop besindede sig på at gøre det fornødne.⁵¹ Eller som Drachmann prægnant havde udtrykt det: "... Freden er Krig med andre Midler, en Kamp slet og ret om at være eller ikke at være."⁵²

Hermed stod Drachmann som partiets måske ledende erhvervspolitiker ikke blot langt fra Venstre, men altså også langt fra den økonomiske liberalisme, der i 1920'erne havde et stærkt tag i mange konservative. Fra stiftelsen af Det Konservative Folkeparti i 1915 var partiets modernisering gået over en tilnærmelse til liberalismen. At være moderne var her også at være liberal.⁵³ Drachmann var en af dem, der viste en anden vej for en moderne konservatisme, hvor moderniseringsprocessen indebar en overskridelse af det liberale og konstitueringen af en ny postliberal konservativ identitet. Dette var toldpolitikken egentlige, ideologiske perspektiv. Den reaktionære modernisme fik sit politisk-ideologiske udtryk i en form for økonomisk nationalisme.

Drachmann stod langt fra alene. Andre konservative skribenter fulgte samme kurs og søgte at indlejre en sådan økonomisk tænkning i konservatismen, gøre den til en slags tredje vej mellem liberalisme og socialisme. Mest eftertrykkeligt kom det som nævnt til udtryk i den nationalistiske genrejerbevægelse *Det Unge Danmark*, hvor bl.a. Ole Bjørn Kraft spillede en hovedrolle. Bevægelsens idéer skulle senere få afgørende indflydelse på radikaliseringen af Konservativ Ungdom i 1930'erne. Kraft har i sine erindringer givet levende udtryk for den holdning, der prægede de unge mænd:

50 Ibid.

51 Ibid: 148.

52 Ibid: 24.

53 Skov: *Den nye*, 39f.

Vi følte os som en ny generation... med et syn for et nyt, et større Danmark... [E]t moderne Danmark med industrielt gennembrud i landbrugslandet var vort syn og drøm... fremtidens, forskermodets, initiativets mænd, der drømte stort og handlede stærk, var vore idealer. I dieselmotorskibet... i cementfabrikkerne... så vi en bekræftelse på, at vort folk endnu var ungt og livskraftigt og ikke var henvist til en pensionisttilværelse.⁵⁴

Det var dog den senere økonom Max Kjær Hansen, der havde været hovedansvarlig for at formulere bevægelsens såkaldte rigspolitik, som i bund og grund handlede om den politiske og økonomiske integration af det danske rige til et slags økonomisk storrøm, en vision der også indebar en drøm om en kraftig industrialisering.⁵⁵ I bogen *Hvide Mænd i Østen* fra 1922 fulgte han linjen op, idet fokus dog nu var flyttet fra det økonomiske storrøm til en lovsang af den hvide mands, Danmarks – og særligt ØK's – beherskelse af naturressourcer i fremmede verdensdele. Max Kjær Hansen gav, også efter at *Det Unge Danmark* var gået i sig selv, udtryk for en sådan økonomisk nationalisme bl.a. i bogen *Danmark som Eksportland* fra 1923, der noget mere nøgternt betonede behovet for at sikre Danmarks industri. Kjær Hansens tænkning fulgte her en udvikling, der genkendes fra Drachmann. Bogen var først og fremmest et krav om, at den danske stat gjorde op med sin liberale, økonomiske politik og i stedet sikrede industriens produktionsvilkår og afsætningsmuligheder gennem en aktiv handelspolitik.⁵⁶

Den økonomiske nationalisme og antiliberale tendens var også udbredt i de store konservative aviser. I *Berlingske Tidende* særligt i kraft af Anders Vigens stadige angreb på partikonservatismens følgenagtighed over for Venstre. I en avis som *Jyllands-Posten* i form af hidsige ledere, der bl.a. udtrykte frygt for, at Danmark pga. manglen på en aktiv handelspolitik ville blive underkastet tysk, økonomisk dominans og ende som en slags vasal.⁵⁷ Og endelig i *Nationaltidende* f.eks. i form af den politiske redaktør L. Estrups krasse økonomiske – og politiske – antiliberale. I bogen *Vort Folks økonomiske Fremtid* fra 1922 havde han således angrebet liberalismens "forlorne idealpolitik" og set liberalismen i det hele taget som et udtryk for en "Denationalisering", som han håbede nu var "...et overvundet Stadium, saaledes, at den naturlige Kærlighed til alt, hvad der er Dansk kan faa Lov til at udfolde sig frit... baade kulturelt og økonomisk."⁵⁸

På trods af støtten fra yngre, antiliberale konservative intellektuelle smuldrerede Pürschels og Drachmanns politik i sommeren 1927. Victor Pürschel havde spændt buen for hårdt, da han havde søgt at føre partiet ind i et toldpolitisk sam-

54 Kraft, 1957: 114.

55 Se Kraft & Hansen: *Danmark udslettes!*

56 Hansen: *Danmark som*, 9ff.

57 *Jyllands-Posten*, 16.11.1922, 3.

58 Estrup: *Vort Folk*, 20.

arbejde med Socialdemokratiet, muligvis med det mål at vælte Thomas Madsen-Mygdals Venstreregering.⁵⁹ Dette var et meget dristigt skridt for et parti, der opfattede sig selv som anti-socialistisk, og desuden var splittet, både hvad angik forholdet til liberalismen og Venstre og forholdet til toldpolitikken, idet partiet rummede et ikke ringe element af landbrugere. Pürschel trådte over den grænse, hans konservative partikammerater kunne acceptere. Og han fik ikke hjælp fra Drachmann, for også industrien mente tilsyneladende, at Pürschel hermed var gået for vidt. Og så slog også Drachmann bak. Et klart vidnesbyrd om, hvordan toldpolitikken karakter af storindustriell interessepolitik satte klare grænser for dens iboende potentiale for en reaktionært moderne antiliberalisme.

Med dette nederlag blev der banet vej for, at John Christmas Møller året efter kunne blive partiets politiske leder, og med ham slog partiet ind på en anden moderniseringslinje, folkelig, fremskridtsvenlig og langt hen ad vejen liberal. Toldpolitikken henviste han til det, han kaldte dens naturlige ubemærkethed. Tilsyneladende var løbet altså kørt for den ideologiske vision, Drachmann havde søgt at formulere siden årene før Første Verdenskrig. Langt hen ad vejen var det da også tilfældet. Selv om Drachmann vedblev at være folketingspolitiker til sin død i 1941, var han ikke længere i inderkredsen, og bemærkelsesværdigt nok kom han heller ikke til at spille nogen rolle som idépolitiker, selv ikke da depressionen indvarslede en ny trængselstid for liberalismen og bragte told tilbage på partiets politiske agenda. Han var nu først og fremmest sagligt arbejdende repræsentant for industriens interesser i Det Konservative Folkeparti og Folketinget.

Denne transformation fra idé- til interessepolitiker lå på sin vis i kortene. Således var Drachmanns prioriteter allerede tydelige, da han havde været med til at trække tæppet væk under Pürschel. Samtidig var der unægteligt gået en del tabt i oversættelsen, når der skulle laves konkret politik på hans reaktionære modernisme: I 1916 havde han lyrisk besunget den ny tids komme og talt om individualismens ligbegængelse. I 1927, da han mente, at Pürschel gik for vidt, drejede det sig om et midlertidigt kriseværn for den betrængte tekstilindustri; næppe det stof et tidehverv er gjort af.

1930'ernes økonomiske depression og politiske legitimitetskrise kunne forekomme at revitalisere Drachmanns mere radikale idéer. Han registrerede da også udviklingen og bifaldt den tilsyneladende. I 1932 udgav han i hvert fald for første gang siden 1916 en skønlitterær bog, romanen *Diktatur*. I denne bog var hans evige entreprenørprotagonist en stærk og myndig virksomhedsleder, Michael Stephan, som i en national krisetid, hvor kommunismen truede, bønderne svælgede i liberal egoisme, og parlamentarikerne ikke magtede andet end at snakke hinanden et øre af, modstræbende overtog statens styrelse og indstiftede et nationalt diktatur efter fascistisk forbillede – i hvert fald, hvad angik æstetikken. Det pro-

59 Forløbet er indgående behandlet Thorup: "Under det".

visoriske diktatur var ifølge bogen et udtryk for realiseringen af en national idé: "Et helt Folk, som pludselig vaagner og slutter op om een stor Idé – om én Mand... Folket har faaet sin Tro tilbage"⁶⁰

Diktatur var uden tvivl en diktatur-positiv bog, der udtrykte Drachmanns konservative reaktion mod kommunisme og radikalisme.⁶¹ Selv om der var tale om et stykke skønlitteratur og altså ikke et programskrift, lod den ikke læseren i tvivl om, hvordan den nye tid så ud, og hvori råddenskaben i samtiden bestod. I en række avisinterviews og breve gav Drachmann udtryk for, at bogen bl.a. var en opsang til borgerskabet, der måtte tage skeen i den anden hånd.⁶²

Drachmanns kulturkritiske ærinde i *Diktatur* var i øvrigt sammenfaldende med budskaberne i det tidlige forfatterskab. Det nye var konstateringen af en tilsyneladende politisk nødvendighed i retning af den stærke mand og tilsidesættelsen af et udueligt og kriseramte politisk system. Med *Diktatur* skærpede Drachmann i lys af tiden tilsyneladende sit synspunkt og knyttede sin reaktionære modernisme an til en eksplicit forkastelse af også det politiske-institutionelle udtryk for den liberale orden.

Men uanset hvordan Drachmann nu stillede sig til det provisoriske og restaurative diktatur som teoretisk mulighed, og hvor træt han end var af den parlamentariske proces, vedblev han med at virke inden for rammerne af det parlamentariske demokrati – endog uden tilsyneladende, når man ser bort fra *Diktatur*, at udfordre disse rammer. Hvorfor blev Drachmann, i modsætning til f.eks. Victor Pürschel, stående i den politiske mainstream i sit daglige virke? Hvorfor blev han ikke i offentligheden en mere markant fortaler for tidens højreradikale og fascistiske strømninger, der jo åbenlyst trak på samme reaktionært moderne tanke-gods, som han selv havde artikulert?

En væsentlig forklaring synes at være, at Drachmann havde fundet sig til rette i rollen som interessepolitiker. Dette betød dels at hans virke var begrænset til sagligt tunge områder som industri- og erhvervs politik, der trak ham fra teori til praksis. I kraft af denne stilling var han nærmest fæstet til at arbejde inden for det parlamentariske system. Desuden kom han aldrig til at stå i noget nært forhold til de strømninger i den konservative bevægelse, der mest udtalt havde suget til sig af den nye tids tanker med alt, hvad det indbefattede af uniformerede korps, korporative visioner for samfundslivet og styrkelsen af den udøvende magt. Drachmann havde nok i sin tid været en inspiration for den ældre generation af liberalismekritiske nykonservative såsom Ole Bjørn Kraft, Max Kjær Hansen og Alfred Bindslev i bevægelsen *Det Unge Danmark*, men der er ikke noget, der tyder på, at Drachmann i 1930'erne stod i forbindelse med de samtidige strømninger, der søgte en modernisering af ideologien og samfundet ad antiliberale baner. Det var el-

60 Drachmann: *Diktatur*, 213f.

61 Bendtsen: 'Povl Drachmanns', 190.

62 Ibid: 197ff.

lers oplagt at forestille sig en forbindelse til f.eks. Konservativ Ungdom, som i begyndelsen af 1930'erne bevægede sig i retning af en antiliberal nykonservatisme.

Også her spillede Drachmanns tilknytning til storindustrien ind. Man kan tale om et vist modsætningsforhold mellem ham og den unge generation, idet Drachmann derved var knyttet til udprægede arbejdsgiverinteresser, mens de unge konservative tenderede mod at betone lønmodtagerinteresser, særligt funktionærernes. De mest radikale af de unge konservative var endog meget kritiske over for partiets tilknytning til storindustri og højfinans.

Rent ideologisk afspejlede afstanden sig måske deri, at Drachmann sin kritik af liberalismen og individualismen til trods, faktisk var individualist. Hans hovedpersoner var altid enere, schumpeterske entreprenører, som stod alene med teknikken mod verden. De brede masser kunne nok få gavn af hans virke, men de var passive tilskuere, når eneren betvang naturen og beherskede teknikken. For den nye generation af unge konservative var masserne og de sociale spørgsmål i langt højere grad i centrum af deres hele tilværelsesforståelse. På sin egen måde var Drachmann vel udtryk for den generation, der jf. udtrykket fra Jacob Paludans *Jørgen Stein*, snublede i begyndelsen, fordi de var splittet mellem den gamle, individualistiske, liberale orden og den nye.

Det blev altså ved bogen. Drachmanns reaktionære modernisme fremstår senest fra begyndelsen af 1930'erne stærkt spaltet. På den ene side var der en fortsat antiliberal fascination af den stærke mand og den nye tid. Men denne fik kun lov at boltre sig på den friplads for fantasien, som litteratur jo også er. På den anden side var der erhvervspolitikken. Her i forsvaret for industrien, kampen for toldbeskyttelse og det daglige tunge, men ganske kedsommelige parlamentariske arbejde, lå den væsentligste frugt af Drachmanns tidligere så højstemte reaktionære modernisme.

Alexander Foss havde engang sagt, at lyrikken kunne tage magten fra Drachmann. I sidste ende var det ikke tilfældet. I stedet blev den reaktionære modernismes vilde strøm ledt ind i roligere baner og endte i al sin farveløse banalitet som erhvervspolitik. Det var en radikal politisk og økonomisk holdning, der havde tabt sin radikalitet i oversættelsen.

CHRISTIAN EGANDER SKOV

PH.D

HISCHS@CAS.AU.DK

ABSTRACT

A Mighty Song of Work and Well-being” – Povl Drachmann and Reactionary Modernism*Christian Egander Skov**E-mail: chr_h_skov@hotmail.com*

Modernity is an ambiguous concept. It is also a contested battle-concept that ideological agents seek to imbue with definite meaning. This article investigates the phenomenon intellectual historian Jeffrey Herf has aptly labelled Reactionary Modernism, where technical modernity becomes connected to agendas, which go against the values of Enlightenment modernity and pays special attention to the role assigned to reactionary modernism as a component of fascism in the research literature. It proceeds by investigating reactionary modernism in a specific Danish context by the politician Povl Drachmann, who represented the Conservative People's Party in the Folketing in the years 1920-1941. As an author of several books, Drachmann showed strong influence by reactionary modernism praising technology and attacking individualism and liberalism. In a concrete political context his reactionary modernism was translated into an economic nationalism seeking to ensure industrial growth and modernization through protectionism. Finally the article raises the question why Drachmann remained within the framework of a liberal, political culture and parliamentarism.

LITTERATUR

Periodica

Rigsdagstidende – Forhandlinger i Folketinget

Jyllands-Posten

Nationaltidende

Øvrig litteraturBauman, Zygmunt: *Modernitet og Holocaust*, Kbh.: Hans Reitzel, 2001.Bendtsen, Bjarne Søndergaard: 'Povl Drachmanns roman Diktatur', Thomas Wegener Friis og Kristine Midtgaard (red.), *Diktatur og demokrati*, Odense: Syddansk Universitetsforlag 2010.Christmas-Møller, Vilhelm: *Christmas – Christmas Møller og Det Konservative Folkeparti*, Kbh.: Gyldendal, 1993.Drachmann, Povl: *Gennembrud*, Kbh.: Gyldendal, 1914.Drachmann, Povl: *Fortid og Fremtid – Tanker om Danmark*, Kbh., Gads Forlag, 1916.Drachmann, Povl: *Kampens Mænd*, Kbh.: Gyldendal, 1916.Drachmann, Povl: *Diktatur*, Kbh., Gyldendal, 1932.Estrup, L.: *Vort Folks økonomiske Fremtid – Skitse af Befolkningsproblemet i Danmark*, Kbh.: Gads Forlag, 1922.Fink, Jørgen: 'Dagbladet København 1918-1922' *Historie/Jyske Samlinger Ny række, 12, 1977, 47-70.*Fink, Jørgen: *Storindustri eller middelstand – Det ideologiske opgør i Det konservative Folkeparti 1918-1920*, Aarhus: Aarhus Universitetsforlag, 2000.Fisch, Jörg: 'Zivilisation, Kultur', Otto Brunner, Werner Conze & Reinhart Koselleck: *Geschichtliche Grundbegriffe*, Stuttgart: Klett-Cotta, 2004, b.7 s.679-774.Foss, Alexander: *Danmark som Industriland*, Kbh.: Lehmann & Stage, 1912.

- Fraenkel, Arnold: *Politisk Læsebog – 1 Det konservative Folkepartis Program*, Kbh.: Gads Forlag, 1918.
- Griffin, Roger: *The nature of fascism*, London: Routledge, 1991.
- Griffin, Roger: *Modernism and Fascism – the sense of a beginning under Mussolini and Hitler*, Basingstoke: Palgrave Macmillan, 2007.
- Herf, Jeffrey: *Reactionary Modernism – Technology, Culture and Politics in Weimar and the Third Reich*, Cambridge: Cambridge University Press, 1984.
- Kjellén, Rudolf: *Staten som Livsform*, Stockholm, 1916.
- Kjær-Hansen, Max: *Hvide Mænd I Østen*, Kbh.: Den ny Tids Forlag, 1922.
- Kjær-Hansen, Max: *Danmark som Eksportland – Erhvervspolitiske Betragtninger*, Kbh.: Den Ny Tids Forlag, 1923.
- Koselleck, Reinhart: *Begreber, tid og erfaring – en tekstsamling*, Kbh.: Hans Reitzel, 2007.
- Kraft, Ole Bjørn & Max Kjær Hansen: *Danmark udslettes! – Betragtninger over dansk Rigspolitik*, Kbh.: Den ny Tids Forlag, 1918.
- Kraft, Ole Bjørn: *Ung mand under vejs – erindringer fra årene 1912-1926*, Kbh.: Nyt Nordisk Forlag, 1958.
- Paludan, Jacob: *Feodor Jansens Jeremiader*, Kbh.: Hasselbalch, 1927.
- Peters, Rikke L.: *Aus Liebe zum eigenem Land*, upubliceret ph.d.-afhandling: Aarhus Universitet, 2012.
- Payne, Stanley: *A History of Fascism – 1914-1945*, Madison: Wisconsin University Press, 1996.
- Rasmussen, Jørgen: *Victor Pürschels forhold til Det konservative folkeparti*, Upubliceret speciale, Historie: Københavns Universitet, 1977.
- Rode, Helge: *Paa Pladsen med de grønne Træer – Strømning i Nutidens Aandsliv*, Kbh.: Gyldendal, 1924.
- Schanz, Hans Jørgen: *Modernitet og religion*, Aarhus: Aarhus Universitetsforlag, 2008.
- Schumpeter, Joseph: *Capitalism, socialism and democracy*, London: George Allen & Unwin, 1976.
- Scott, James C.: *Seeing like a State – How certain Schemes to Improve the Human Condition Have Failed*, New Haven & London: Yale University Press, 1998.
- Skov, Christian Egander: 'Radical Conservatism and Danish Imperialism – The Empire Built "Anew from Scratch"', *Contributions to the History of Concepts*, 8:1, 2013, s. 67-88.
- Skov, Christian Egander: *Den nye tid – konservatismens ideologiske udvikling i mellemkrigstiden*, upubliceret ph.d.-afhandling, Aarhus Universitet, 2013.
- Sternhell, Zeev: *Neither right nor left – fascist ideology in France*, Princeton: Princeton University Press, 1996.
- Thorup, Bo Beier: 'Under det kolde Styrbad', *Historie/Jyske Samlinger*, b. 19, 1991, s.467-500.
- Weber, Max: *The Protestant Ethic and the Spirit of Capitalism*, London: Routledge, 1992.